

УДК 17+32

О.І. ШВИРКОВ

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА «БРЕХНІ ПОЛІТИКІВ»**Швирков Олександр Іванович** – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії Сумського державного університету

У статті розглянута проблема брехні політиків, що розуміється як невідповідність теорій і образів, якими вони керуються у своїх промовах і які вони в цих промовах вибудовують, і тим, які вони в своїх діях. Сформульовано припущення про те, що, підтримуючи ці теорії і образи, політики задовольняють сутнісне, апіорне прагнення людства до більшої впорядкованості і структурованості суспільства.

Ключові слова: політик, брехня, картина світу, структурованість, модель, утопія, ідеологія.

В статье рассмотрена проблема лжи политиков, понимаемая как несоответствие теорий и образов, которыми они руководствуются в своих речах и которые они в этих речах выстраивают, и тем, каковы они в своих действиях. Сформулировано предположение о том, что поддерживая эти теории и образы, политики удовлетворяют сущностное, априорное стремление человечества к большей упорядоченности и структурированности общества.

Ключевые слова: политик, ложь, картина мира, структурированность, модель, утопия, идеология.

The article is devoted to the problem of fraud among politicians, considered as the discrepancy of theory and images that they follow and create in their speeches and their real actions. It is considered that supporting of these theories and images by politicians meet the essential a priori desire of humanity to the higher degree of order and society structuration.

Keywords: politician, lie, world view, structured model, utopia, ideology.

© О.І. Швирков, 2012

Мова піде про суперечності між словами політиків та їх справами, між тим, які вони в їх словах, і тим, які вони насправді.

Треба зауважити, що, говорячи про брехню політиків, я аж ніяк не маю на увазі маленьку, так би мовити, особисту брехню, я маю на увазі брехню глобальну, фундаментальну, структурну. Той випадок, наприклад, коли політик говорить, що він сповідує демократичні цінності, насправді порушуючи елементарні права людини (але не той, коли він каже, що не крав, хоча насправді крав).

Почну з того, що проста констатація аморальності і брехливості політиків явно недостатня. Особисто в мене вона (констатація) завжди викликала підозру зупинки перед рішенням. Поясню. Ситуація ця схожа на таку: завдання поставлене, але рішення не знайдено, більше того, проста його (завдання) постановка і видається за рішення, підміняє його. По суті, коли хто-небудь піднімає цю проблему, він обмежується просто посипанням голови попелом і закінчує приблизно в такому дусі: «як жити у світі, в якому стільки брехні!». Виконавши такий ритуал, він на цій драматичній ноті й закінчує. Ну, може, ще помріє про ті славні часи, коли слова політиків не будуть розходитися з їх справами.

Втім, вирішити поставлену проблему можна...

Зайду дещо здалеку, а саме: спочатку розгляну питання про картину світу.

Прийнято виділяти і розглядати окремі картини світу. Наприклад, наукову, філософську, релігійну і т.ін. Говорять і про індивідуальні картини світу (наприклад, окремої людини), а також картини світу окремих груп індивідів (наприклад, того чи іншого прошарку суспільства).

Індивідуальна картина світу утворюється шля-

хом накладення однієї на одну або поєднання різних картин.

Картини світу різних людей можуть дуже сильно відрізнятися одна від одної (порівняти картину світу вченого-інтелектуала і робітника). У той же час у значних своїх частинах вони повинні збігатися – адже як люди могли б знаходити спільну мову.

Як правило, різні частини індивідуальної картини світу існують незалежно одна від одної: за одних обставин людина веде себе відповідно до однієї частини картини світу, за інших – іншій. Більшість людей не прагне привести їх до якої-небудь єдності, «зшити» їх одну з одною, усунути можливі протиріччя між ними. Внаслідок цього картини світу багатьох – якщо не всіх – людей внутрішньо суперечливі. Обумовлено це насамперед тим, що різні частини мають різні джерела формування, часто цілком незалежні одна від одної. Гармонійне поєднання цих частин вимагає значної внутрішньої духовної та інтелектуальної роботи, на яку в більшості людей просто немає часу. Тим не менш, деякі люди, звичайно, прагнуть усунути протиріччя між тими чи іншими частинами своїх картин світу, хоча б найголовнішими. Наприклад, учений, вихований у релігійному дусі, може намагатися якось привести свою індивідуальну релігійну картину світу у відповідність зі своїми науковими поглядами.

Різні частини картини світу відрізняються одна від одної ступенем деталізації, конкретності, адекватності реальності тощо. Очевидно, що головним чином ступінь розробленості тієї чи іншої частини залежить від професійної діяльності індивіда, важливості для нього відповідних знань.

Є кілька основних джерел формування картини світу. Одне – безпосередній досвід, спостережен-

ня і т.ін. Інший – читання книг, перегляд фільмів, спілкування з людьми. Очевидно, що картина, сформована з іншого джерела, є більш структурованою, несуперечливою. Просто внаслідок природи цього джерела. Дійсно, будь-який більш-менш осмислений текст завжди передбачає усунення найбільш кричущих протиріч, логічних та інших невідповідностей між різними його частинами тощо.

Важливим є питання про опис картини світу, спільної для значних мас людей, тобто якоїсь усередненої картини світу. Думаю, з соціологічної точки зору так само був би дуже цікавим проєкт ранжирування суспільства за типом картини світу, характерної для тієї чи іншої його частини. Мова йде не тільки про те, щоб визначити, скільки людей, наприклад, вірять у бога. Мова йде і про більш тонкі градації. Таке дослідження, на мою думку, дало б матеріал для глибоких, у тому числі і філософських, узагальнень. Тепер кілька слів про людську природу. Розглядаю останню виключно як інтелектуальний конструкт, а не як реальний феномен. Тобто, під людською природою я буду розуміти певний опис, а не якусь субстанцію, сутність.

Прийнято вважати, що людська природа суперечлива, що в людині борються різні прагнення, спонукання, бажання, початки. Наприклад, прагнення до руйнування і творіння, добро і зло, ангел і демон та ін. Ці прагнення щільно корелюють з картиною світу, точніше, картинами, оскільки відповідні кожному з цих прагнень картини цілком самостійні і незалежні одна від одної.

Людське суспільство, як добре структурована система, з'явилося порівняно недавно. З історії ми знаємо, яких зусиль, якої напруги думки і якої крові коштувало його структурувати. Досі ще, незважаючи на існування потужного державного апарату, весь час відбувається збої. Періодично в деякі моменти історії саме існування людського суспільства – принаймні, основних його структурних елементів – ставиться під сумнів.

Під тонкою кіркою державних, соціальних ритуалів весь час вирує практично неконтрольований хаос емоцій, прагнень, бажань, часто руйнівних. Людське суспільство змушене створювати дуже складні структури та комплекси, щоб хоч якось контролювати їх, обмежувати їхній вплив і поширення. Одна з таких систем – пенітенціарна система, народження якої було блискуче описане М.Фуко [3].

Структурування суспільства завжди супроводжується створенням та просуванням тих чи інших концепцій структуризації або, простіше кажучи, теорій ідеального суспільства та держави. Я жодною мірою не стверджую, що саме ці теорії послужили основою, моделлю для створення або навіть реформування реального суспільства чи держави. Думаю, творцям їх (теорій), починаючи з Платона, тут особливо похвалитися нічим. Скоріше мову слід вести про концептуальний супровід тих чи інших процесів державного і громадського будівництва, взаємне переплетення ідей, що стосуються держави реальної та ідеальної. Часто – про теоретичне виправдання тих чи інших структур та інститутів. Думаю, детальний аналіз зв'язку між

процесами зміни суспільства і відповідними теоріями ще належить здійснити.

Як творіння високорозвиненого інтелекту ці теорії, як правило, відрізняються досить високим рівнем систематизації, структурованості, логічності, стрункості та ін. Значно вищим, ніж опис реальної держави. Природно тому, що вони завжди істотно простіші, ніж реальна держава. Однак саме внаслідок усіх цих своїх властивостей вони є дуже ефективним інструментом упорядкування уявлень і діяльності громадян. Не стану стверджувати, що впорядкованість уявлень та діяльності – синонім ефективності. Ефективність – поняття надто оціночно навантажене.

Очевидно, що промови політиків засновані на згаданих теоріях. Політики беруть з них слова. Можливо, це одне з основних призначень таких теорій. Не будь їх, промови політиків являли б собою щось нескладне, нелогічне і не знаходили б відгуку слухачів.

Повертаючись тепер до картини світу, можна стверджувати, що існують дві держави, дві картини світу, які відповідають двом різним державам (або дві частини однієї картини світу): одна, заснована на теоріях, сформована на основі цих теорій, по суті, тотожна їм, й інша – сформована на основі безпосереднього досвіду взаємодії з реальними інститутами держави. Часто ці картини дуже різні, часто – вступають в явне протиріччя одна з одною (нерідко непримиренне).

Перша, як правило, асоціюється з «доброю» частиною людської душі (або точніше, відповідним уявленням), розумом, рацією, друга – зі «злою», ірраціональним.

Як уже говорилося, природі людської свідомості притаманне прагнення усувати протиріччя, тобто приводити різні частини картини світу до якогось спільного знаменника, узгоджувати їх. Нездатність же це зробити приводить до почуття інтелектуального дискомфорту, неспокою. Інтелектуальний дискомфорт від усвідомлення нестиковки щойно розглянутих частин картини світу доповнюється (або навантажується) ще й моральним дискомфортом.

У цьому суть проблеми, порушеної в даній статті: в протиріччі між ідеальною і реальною частинами картини світу.

Чи завжди виникає моральний дискомфорт у подібній ситуації – судити не беруся. Можливо, що саме він сигналізує про наявність подібного конфлікту.

Очевидно, що проста констатація суперечливості людської природи нічого не вирішує й буде тією ж самою зупинкою перед рішенням, підміною рішення. Слід копати глибше.

Чи вірять самі політики в теорії, що складають ідеальну частину картини світу? Питання, що часто ставиться і при всьому при цьому некоректне. Або риторичне. Або занадто широко поставлене. Звичайно, вірять! Як можна не вірити в теорію, сформульовану і добре обґрунтовану видатними мислителями? Як можна не вірити Платону, Гоббсу, Канту або Марксу? Кажу це без жодної іронії. Всі ці мислителі створили глибокі, логічно

зв'язані концепції кращого суспільного і державного устрою. Інша справа, що будь-яка теорія, як справедливо показав Поппер, обмежена і в своїй застосовності, і в своєму часі життя. Особливо це справедливо щодо згаданих теорій, тобто теорій, що трактують такий складний предмет, як людське суспільство. У якомусь випадку фактаж добре лягає в рамки, що задаються теорією, в якомусь – не дуже...

Так-от, якщо теорія прийнята, якщо вона визнана науковою спільнотою, якщо в неї вірять багато авторитетних учених, то як в неї не буде вірити політик? Звичайно ж, він у неї вірить, так само як і простий обиватель. Ця теорія – досить великий «шматок» його картини світу (причому, набагато більший, ніж у обивателя), вона так само служить засобом структуризації його уявлень. Зрештою, вона дає йому слова, щоб говорити з людьми.

Проте наявність в його свідомості цієї картини світу (або цього «шматка») аж ніяк не означає, що у нього не може існувати іншої картини світу – часто куди більш хаотичної, неструктурованої, фрагментарної, сформованої в результаті його безпосередньої політичної «життєдіяльності».

Як уже говорилося вище, різні частини картини світу можуть суттєво відрізнятися одна від одної і, що найголовніше, можуть існувати практично незалежно одна від одної. Тобто, у своїх промовах політик може спиратися на одну картину, а у своїх справах – на іншу (можливо, взагалі невербалізовану).

Чи усвідомлюють політики суперечність, що досить часто виникає між цими частинами картини, суперечність між своїми словами і своїми ж справами? Безумовно. І думаю, для багатьох з них це стає проблемою. Однак у цьому вони нічим не відрізняються від будь-якого обивателя (хіба що вони частіше усвідомлюють невідповідність двох частин картини світу). У цьому політик анітрохи не гірший за обивателя, оскільки він так само, як і останній, є жертвою особливостей роботи людської свідомості. І йому так само необхідно структурувати свої уявлення про світ і суспільство.

Підсумуємо. Існує глобальна, тобто така, яка визнається і поділяється значною кількістю людей, картина устрою суспільства і держави. Вона заснована, перш за все, на теоріях, створених видатними мислителями. У силу такого свого походження вона досить добре структурована, несуперечлива, логічна і т.п. Вона закріплена на носіях і тому доступна для загального користування. Вона, як правило, асоціюється з добром, розумом та ін.

Існує також інша картина світу, що формується безпосередніше, на основі особистого досвіду, по суті, є його складовою. Вона часто асоціюється зі злом (насамперед у людини), ірраціональним.

Ці картини світу часто істотно відрізняються одна від одної, часто суперечать одна одній.

Обидві картини цілком можуть співіснувати в одній свідомості, змінюючи одна одну відповідно до обставин.

Нарешті, усвідомлення нестиківки цих частин картини світу часто може супроводжуватися моральним дискомфортом.

Перша картина світу – більш, до речі, однорідна, більш загальна, менш індивідуальна – здійснюється при відправленні ритуалів, у публічній діяльності. Її можна порівняти з певним полем (енергетичним, інформаційним), до якого час від часу підключаються індивідуальні свідомості (під час відправлення тих самих ритуалів наприклад). Друга активізується, як правило, в діяльності непублічній, при вирішенні, так би мовити, «поточних питань».

Перша картина – суть певний ідеальний світ, мрія людства, закріплена в творах його кращих представників. Світ більш досконалий, простий, зрозумілий, ніж той, що ми називаємо реальним і який відображається у другій картині світу.

Хто ж такі в цьому контексті політики? Це ті люди, одна з ролей (функцій) яких – підтримувати існування (або віру в можливість існування) світу більш досконалого, ніж світ повсякденності. Раніше її здебільшого виконували служителі релігійного культу – жерці, священники тощо. Тепер її найчастіше виконують політики. Політики підтримують ту частину картини світу, яка є результатом роботи кращих умів людства: філософів, поетів, письменників, учених. Вони не дають забути про неї (та її творців).

Можна стверджувати, що вони задовольняють прагнення людини – кожної людини – до більшої впорядкованості, структурованості, більшого добра, ніж є насправді (або може бути взагалі). Вони задовольняють людське прагнення до, можливо, більшої закономірності в природі і суспільстві, ніж є або може бути насправді.

Природно, ця функція політиків – не єдина. Так само, як і відповідний спосіб використання ідеальної частини картини світу. Ця остання використовується і для «скріплення» суспільства, його структурування. Тим не менш, мені здається, що ці функції та способи використання ідеальної частини картини світу все-таки вторинні відносно тієї функції та способу використання, які розглядаються в цій статті, менш фундаментальні, глибинні, первинні... Взагалі, я думаю, що прагнення до більшої структурованості, прагнення до побудови повітряних замків, якщо завгодно – це прагнення, що не зводиться до інших, прагнення, що не може бути пояснено через інші прагнення, інстинкти, схильності. Тобто, воно само є базовим інстинктом, архетипом, первинною структурою, апріорною формою мислення. І дослідження цього інстинкту це чекає свого часу. Телеологічні ж його пояснення – суть тимчасовий захід, свідоцтво нашого інтелектуального безсилля.

Наявність прагнення до структурованості добре пояснює, чому ідеології є такими стійкими до критики, заснованої на емпіричному матеріалі. Скільки б ті чи інші критики не викривали, наприклад демократію, скільки б вони не показували на найнаочніших прикладах і очевидних фактах, що демократія – це не більше, ніж фікція, ортодоксальна демократична риторика знову і знову буде відтворюватися політиками та іншими навколополітичними діячами. Просто тому, що критика – завжди набагато менш структурована, ніж пози-

тивна теорія. Однак як же бути з мораллю? Тобто з тією моральною проблемою, яка виникає, коли справи політиків вже дуже сильно розходяться з їх промовами. Чи здатне просте усвідомлення тієї місії, яку виконують політики – і ними самими, і всіма іншими – хоча б полегшити їхні моральні страждання і дискомфорт? Моя думка – так. Особисто для мене проблема з моральністю, якщо її розуміти глобально (або, як я вже казав на початку статті, структурно і фундаментально), значною мірою зменшилася, втратила свою гостроту, в чомусь перестала бути проблемою. Хоча, природно, в плані особистої моралі політики проблеми залишаються. Однак, як я так само вже говорив, не вони мене цікавлять.

По-справжньому серйозна моральна проблема, проблема справ, а не намірів, виникає тільки в тому випадку, коли реалізація того чи іншого ідеального державного устрою справді є моральною справою, тобто не тільки задовольняє прагнення кожної окремої людини і людства в цілому до більшої структурованості, але й насправді веде до добра або хоча б більшого добра.

Іншими словами, тут ми доходимо до питання про дійсну, так би мовити, об'єктивну цінність ідеальної частини картини світу. Відповісти на це питання складно, а може й принципово неможливо. Хоча б у силу невирішеності проблеми моралі взагалі. Оскільки це так звана «вічна» філософська проблема, рішення якої – камінь спотикання всіх філософів.

Принаймні вирішити цю проблему важко (а не неможливо) через значне відставання у філософській розробці морально-етичної проблематики взагалі, або хоча б адаптації наявних напрацювань для застосування до аналізу порушеної в даній статті проблеми. Чи не піде в минуле звична структуризація світу за допомогою теорій ідеальної держави і суспільства, так само, як, можливо, у відповідності з пророцтвом Фуко, піде в минуле людина (а разом із цим і звична моральна проблематика, яка таким чином виявиться не вічною, а всього лише минулою)?

Можливо, ідеальна частина картини світу несе хоча б евристичну цінність? Якщо несе, то яку саме? Чи не є вона лише красивою казкою, вигаданою талановитими казкарями? Важливо не

скотитися в чисту прагматику або розсудливість. Людське суспільство та світ у цілому не настільки раціоналістичні, як це досі неявно прописано в основах соціальних наук. Як уже не раз зазначалося дослідниками (наприклад І. Валлерстайном [1]), методологія соціальних наук досі цілком позитивістська.

І якщо в індивідуальній психології вдалося в якійсь мірі відійти від такого «канону» – передусім, завдяки зусиллям З. Фрейда – то в соціології та історії були лише поодинокі спроби здійснити що-небудь подібне (найбільш видатна – у творчості все того ж Фуко). Або скажімо так, та робота, яка була зроблена в цьому плані філософами, ще не знайшла свого продовження в науках про суспільство.

З попереднього безпосередньо впливає інше питання, а саме: питання про співвідношення або, точніше, взаємодію картин світу (частин картини світу) – ідеальної та повсякденної.

Чи слід прагнути наблизити реальну картину світу до ідеальної, так би мовити, втілити мрію? Чи варто коригувати ідеальну картину в плані її більшої відповідності реальності? Адже якщо «відстань» між картинами буде занадто великою, ідеальна картина просто перетвориться на порожню, нікому нецікаву фантазію, політики ж, що відтворюють її, будуть сприйматися як божевільні.

Природно, відповісти на ці питання цілком можливо тільки в тому випадку, якщо ми визначимося з питанням про цінність ідеальної частини картини світу. Проте вже зараз, виходячи з нашого висновку про функції цієї частини, можна дати деякі рекомендації.

«Відстань» між згаданими частинами картини світу не повинна бути занадто великою, а діалог з реальністю повинен бути наявним (реальністю, що розуміється як картина світу повсякденності). Рано чи пізно будь-яка ідеальна картина світу через цілком об'єктивні обставини починає відживати свій вік, висловлюючись словами Мангейма, утопія стає ідеологією [2]. У цьому випадку відбувається поступова зміна даної ідеальної картини світу іншою і т.д. Однак кожен раз смисл ідеальної картини світу, її головна функція залишаються однією й тією ж, тією, про яку йшлося вище. Так само, як і роль політиків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Валлерстайн І. Кінець знаомого мира: Соціологія ХХІ века. М.: Логос, 2003. – 368 с.
2. Мангейм К. Ідеологія и утопія. М.: Юрист, 1995. – 700 с.
3. Фуко М. Надзирать и наказывать. М.: Ad Marginem, 1999. – 480 с.